

SPOŁECZNOŚĆ NIEMIECKA

Joanna Sadowska

*Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Łódzki*

Mniejszość niemiecka w Łodzi po 1945 r. w świadomości mieszkańców miasta

Prezentowany tekst stanowi podsumowanie prowadzonych na terenie Łodzi badań dotyczących funkcjonowania, w świadomości mieszkańców miasta, niemieckiej mniejszości narodowej. Opiera się on w całości na materiale empirycznym zebrany podczas realizacji projektu badawczego zatytułowanego: *Społeczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku*.

Celem tej części projektu było poznanie opinii Łodzian o funkcjonujących na terenie miasta mniejszościach (w opisywanym przypadku mniejszości niemieckiej).

Docelową grupę badawczą stanowili rodowici Łodzianie urodzeni pomiędzy 1945 a 1960 rokiem i nadal mieszkający na terenie miasta. Tak ustawione widełki wieku pozwoliły wyodrębnić grupę osób urodzonych już w badanym okresie, a jednocześnie na tyle wcześniej, by pamiętać czasy PRL-u i umieć skonfrontować je z obecną sytuacją mniejszości w mieście.

Specjalnie na potrzeby tych badań została opracowana ankieta zawierająca 12 pytań otwartych umożliwiających poznanie opinii badanych na powyższy temat. Formuła pytania otwartego pozwoliła na swobodne wyrażanie przez nich myśli i formułowanie osobistych sądów dotyczących omawianych kwestii.

Rozdanych zostało 100 ankiet z czego wypełnionych powróciło 80.

50 z nich wypełniły kobiety, a 30 – mężczyźni.

Badani legitymują się różnym stopniem wykształcenia od podstawowego (3 osoby) poprzez zawodowe (9 osób), średnie (37 osób) i wyższe (31 osób). Wszyscy mieszkają w Łodzi, w różnych dzielnicach miasta.

Podstawową kwestią, niezbędną do opracowania dalszych zagadnień dających wyobrażenie o stanie wiedzy badanych Łodzian na temat mniejszości niemieckiej, było ustalenie źródeł tej wiedzy.

Na pytanie skąd czerpią informacje o Niemcach żyjących obecnie w Łodzi ankietowani powoływali się na:

- wiadomości z szeroko rozumianych środków masowego przekazu typu: „prasa, radio, telewizja” [ankieta 45/60/13], „Telewizja Łódź, internet” [ankieta 45/60/48], „film...” [ankieta 45/60/28], „...czasopisma...” [ankieta 45/60/41], „...impresy kulturalne pokazywane w mediach” [ankieta 45/60/77],

- wiedzę książkową: „literatura” [ankieta 45/60/29], „literatura historyczna” [ankieta 45/60/25], „książki” [ankieta 45/60/45], „przewodniki turystyczne dotyczące naszego miasta” [ankieta 45/60/34],
- przekaz międzypokoleniowy: „...opowiadania rodziców” [ankieta 45/60/72], „przekazy rodzinne...” [ankieta 45/60/38],
- doświadczenia osobiste: „kontakty sąsiedzkie, wiedza z otoczenia” [ankieta 45/60/ 80], „kontakty bezpośrednie” [ankieta 45/60/69], „...kontakty osobiste” [ankieta 45/60/36].

Wielu ankietowanych (16 osób) w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie bądź wręcz deklarowało „brak informacji” [ankieta 45/60/31] na omawiany temat. „Nie interesuje mnie ten temat” [ankieta 45/60/15], „nie mam wiedzy” [ankieta 45/60/74], „nie interesuję się tą grupą. Nie znam żadnego Niemca” [ankieta 45/60/32] to wielokrotnie powtarzające się odpowiedzi.

Pierwszym poruszonym w ankiecie problemem dotyczącym bezpośrednio wiedzy badanych o mniejszości niemieckiej w Łodzi jest sprawa liczebności Niemców mieszkających obecnie w mieście. Kwestia ta okazała się sprawą bardzo trudną dla ankietowanych, a ich stanowiska niezwykle rozbieżne.

Najczęściej, bo aż 29 razy padała tu odpowiedź „nie wiem” [ankieta 45/60/1] lub „nie mam pojęcia” [ankieta 45/60/6].

Pozostałe odpowiedzi znacząco różnią się w ocenach, a proponowana liczebność Niemców oscyluje od 50 osób [ankieta 45/60/51] po 50 tys. [ankieta 45/60/71]. Liczby proponowane przez ankietowanych są tak różnorodne, że nie sposób tu mówić o jakiegokolwiek prawidłowości. Przy czym badani nie powołują się na żadne konkretne fakty, mogące uwiarygodnić posiadaną przez nich wiedzę jest więc to raczej oszacowanie czysto subiektywne.

Podstawową dla prowadzonych badań kwestią było dokonanie przez ankietowanych oceny funkcjonowania mniejszości niemieckiej w Łodzi w czasach Polski Ludowej i współcześnie, czyli po transformacji systemowej w 1989 r.

Wielu ankietowanych nie miało jasno sprecyzowanego sądu na ten temat. Na pytanie czy sytuacja badanej grupy zmieniła się po 1989 r. odpowiadali oni „nie wiem” [ankieta 45/60/73], „nie jestem zorientowana” [ankieta 45/60/30], „nie umiem powiedzieć. Nie spotkałam się z ludnością niemiecką w Łodzi. Nic nie wiem na ten temat” [ankieta 45/60/70]. Tego typu odpowiedzi było w sumie 24.

Znaczna część pozostałych odpowiedzi to przypadki, kiedy informatorzy twierdzą po prostu, że sytuacja raczej się zmieniła, lecz nie podają żadnych przykładów tych zmian [ankieta 45/60/54]. Bądź odwrotnie uważają, że się nie zmieniła, lecz także nie mają żadnych wiadomości na potwierdzenie tej tezy [ankieta 45/60/18]. Czasem nie wiadomo nawet czy nastąpiły zmiany na lepsze czy wręcz przeciwnie [ankieta 45/60/29].

Jedynie w 17 ankietach znaleźć można bardziej rozbudowane wypowiedzi oceniające sytuację badanej grupy w obu okresach.

Z wypowiedzi tych wynika, iż zdaniem ankietowanych, w okresie Polski Ludowej Niemcy byli „przedmiotem walki ideologicznej i politycznej” [ankieta 1945/60/42], a „...propaganda straszyla wciąż wizerunkiem rewizjonistów niemieckich i neonazistów” [ankieta 45/60/24], zaś „niektóre środowiska wmawiały nam, że RFN będzie chciało wyregulować granicę” [ankieta 45/60/9].

Zdecydowanie negatywnie na wizerunku Niemców, w ocenie tych badanych, odbiły się kwestie drugo wojenne: „...część mniejszości niemieckiej w okresie wojny stanęła po stronie wojsk niemieckich, inwazyjnych nazistów, tworząc liczne organizacje dywersyjne i bojowe. Mniejszość niemiecka dokonywała masowych mordów na Polakach... Między innymi z tych powodów mój stosunek do Niemców mieszkających w Polsce jest obojętny, wręcz negatywny” [ankieta 45/60/63].

Sytuacja po przemianach ustrojowych przyniosła „...zmiany w stosunkach polsko – niemieckich na początku lat 90 – kiedy to – ...ujawniły się aspiracje i dążenia ludności przyznającej się do niemieckiego pochodzenia i niemieckiej narodowości” [ankieta 45/60/63].

Zmiany te polegały na:

- przyznaniu Niemcom statutu mniejszości narodowej: „w czasach PRL-u nie dostrzegano wcale żadnej mniejszości... obecnie mniejszość niemiecka została oficjalnie uznana ma nawet swoich przedstawicieli w Sejmie RP” [ankieta 45/60/24],
- złagodzeniu wizerunku Niemca widzianego poprzez tragedię wojny: w okresie Polski Ludowej „wszyscy pamiętali II wojnę światową i Niemiec zawsze kojarzył się z wojną. Teraz jest – chyba lepiej” [ankieta 45/60/6],
- nowej sytuacji gospodarczej: w czasach Polski Ludowej Niemców „nie lubiano za bogactwo i gospodarność. Dziś cenią się za dobre zarządzanie mądrą gospodarkę i oszczędność” [ankieta 45/60/77], „...wygrali kilka procesów o odzyskanie swoich majątków. Mają pieniądze, które tu inwestują” [ankieta 45/60/49], „pracują u nas, mają swoje biznesy...” [ankieta 45/60/66].

Kolejnym poruszonym w ankiecie zagadnieniem jest kwestia wyróżniania się omawianej mniejszości na tle innych Łodzian.

Zdecydowanie przeważa tu opinia, że Niemcy jako mniejszość narodowa niczym się nie wyróżniają. W ten sposób ujęło sprawę aż 73 z 80 badanych!

Pozostałych siedmiu badanych postarało się wymienić pewne cechy obrazujące, w ich mniemaniu, Niemców i choć „różnice są trudne do uchwycenia – to jednak Niemcy wyróżniają się – „...lepszą, bardziej racjonalną, organizacją pracy, unikaniem egzaltacji i wymuszoną konsekwencją działania” [ankieta 45/60/22].

Jako cechy tej mniejszości wymieniane są również: posługiwanie się innym językiem [ankiety 45/60/55 i 59], „punktualność, przestrzeganie czasu i terminów. Niemcy nie lubią specjalnie bliskości, utrzymują dystans na wyciągnięcie ręki...uważani są za pracowitych, ceniących prestiż i bogactwo, są ambitni i dokładni” [ankieta 45/60/63], „może też zachowują się nieco głośniejszy, ale to

nie reguła” [ankieta 45/60/70], są też „...oszczędni i skryci” [ankieta 45/60/77]. W wypowiedziach tych wyraźnie widać nawiązania do stereotypowego obrazu Niemca dobrze zorganizowanego i dobrze zarabiającego, postrzeganego „...poprzez... rzeczywistą bądź rzekomą skłonność do porządku” [Żyliński 2003: 334].

Przechodząc do omówienia kwestii stosunków między Łodzianami a mniejszością niemiecką funkcjonującą na terenie miasta chciałabym omówić teraz opinię badanych na temat ewentualnych postaw antyniemieckich demonstrowanych w Łodzi i scharakteryzować ich przyczynę.

18 spośród ankietowanych osób stwierdziło, że łodzianie mają antyniemieckie uprzedzenia wywoływane przez „pamięć o wojnie i zabijaniu” [ankieta 45/60/68] i „...wspomnienia związane z czasem wojny i okupacji niemieckiej – kiedy to – Niemcy wyrządzili bardzo wiele okrutnych krzywd, które trudno zapomnieć a są one utrwalane przez opowieści rodzinne...” [ankieta 45/60/27].

Tego typu stanowisko przypisywane jest raczej osobom starszym, ale siła przekazu międzypokoleniowego utrwała czasem obraz „Niemiec = nazista” [ankieta 45/60/24] także i w młodszym pokoleniu.

Wiele, natomiast, zjawisk współczesności wywiera jednak, zdaniem ankietowanych, bardzo korzystny wpływ na poprawę wizerunku tej mniejszości. Nastąpiło „pojednanie Polsko-Niemieckie” [ankieta 45/60/78], Niemcy „...obecnie kojarzą się z dobrobytem” [ankieta 45/60/76], powstają „...polsko-niemieckie firmy” [ankieta 45/60/51], „...mamy wspólnego Papieża” [ankieta 45/60/49] i panuje „tolerancja” [ankieta 45/60/66].

W ten klimat wpisuje się najwięcej, bo aż 47 odpowiedzi badanych.

Osoby te uważają, iż łodzianie nie mają antyniemieckich uprzedzeń, bo „Niemcy byli w Łodzi od zawsze” [ankieta 45/60/69], a w chwili obecnej „...jest ich mało. Niczym się nie wyróżniają. Są zasymilowani” [ankieta 45/60/34].

Pozostali ankietowani nie mają jasno wyrobionego poglądu na tą sprawę ponieważ „mniejszość niemiecka w Łodzi jest słabo widoczna i nie może wzbudzać ani sympatii ani antypatii” [ankieta 45/60/63].

O wiedzy na temat łódzkiej mniejszości niemieckiej może także dać wyobrażenie odpowiedź na pytanie o miejsca, obiekty bądź osoby związane z działalnością tej grupy na terenie miasta.

Wyraźnie tutaj widać, że wiadomości ankietowanych są bardzo ograniczone. Większość badanych osadza Niemców w pejzażu współczesnej Łodzi poprzez wspomnienie Łodzi fabrykanckiej, Łodzi „...niemieckich kamieniczników, kupców i rzemieślników” [Wojtkowiak 1997:25]. Zdecydowanie widać tu odwołania do potęgi ekonomicznej tej mniejszości w czasach „Ziemi Obiecanej”, kiedy „...Łódź była wielonarodową i wielowyznaniową metropolią, w której rytm życia wyznaczała pogoń za zyskiem. Większość fabryk znajdowała się w rękach niemieckich i żydowskich” [Woźniak 2001:15].

W odpowiedziach na to pytanie wymieniane są zabytkowe pałace np. Herbsta [ankieta 45/60/39], jak również sami fabrykanci tacy jak Scheibler, Grohman i wielu innych. Nieliczne dłuższe wypowiedzi na ten temat także nawiązują do XIX-wiecznych zabytków lub samych postaci fabrykantów. Tak więc obiekty kojarzone w Łodzi z Niemcami to np.: „Księży Młyn, królestwo fabrykanta tekstylnego Scheiblera. Biała Fabryka Geyera. Willa Kindermanna, Grand Hotel. Wodny Rynek, Plac Zwycięstwa. Kaplica gotycka Scheiblera na cmentarzu przy ul. Ogrodowej...” [ankieta 45/60/3] czy „...rezydencja Heinzla, pałac Biedermanna, pałac Scheiblera, pałac Herbsta, dworek Geyera, willa Grohmana, willa Kindermanna” [ankieta 45/60/39]. A osoby kojarzone z tą mniejszością to „np.: Scheiblerowie, którzy byli rodziną przemysłowców branży włókienniczej...” [ankieta 45/60/63].

Wielokrotnie też wymieniany jest „kościół ewangelicki św. Mateusza” [ankieta 45/60/39] i „cmentarz ewangelicki (Ogrodowa)” [ankieta 45/60/72], co z kolei wynika ze skojarzenia Niemców z religią protestancką.

Jako jedyne zjawisko reprezentujące współczesną kulturę pojawia się w odpowiedziach Festiwal Dialogu Czterech Kultur [ankieta 45/60/50], a tylko jeden ankietowany wspomniał o działaniu w mieście Towarzystwa Kulturalnego Mniejszości Niemieckiej [ankieta 45/60/77] bez podania jakichkolwiek bliższych informacji.

Ponadto ankietowani zwracają także uwagę na „banki niemieckie” [ankieta 45/60/9] funkcjonujące w Łodzi.

Nie wymieniono ani jednej osoby związanej współcześnie ze środowiskiem łódzkich Niemców! Nic również nie wskazuje na to, że któryś z wymienianych obiektów łączony jest z obecną działalnością tej mniejszości.

„Niemieccy rękodzielnicy zaczęli masowo osiedlać się w Łodzi w latach 20. i 30. XIX w. (...)” [Kuczyński 2001: 7] i bezsprzecznie stanowili siłę, która przyczyniła się do rozwoju miasta. Ta część historii omawianej mniejszości jest w sposób najbardziej czytelny utrwalona w świadomości badanych Łodzian i do tego właśnie okresu sięgają oni najczęściej choć pytani są o powojenną historię Niemców w Łodzi.

Odpowiedzi nawiązujące do tradycji „Ziemi Obiecanej” jako jedyne zresztą dotyczą ściśle Niemców łódzkich, pozostałe bowiem wnioski i sądy badanych rozlewają się na mniejszość niemiecką w Polsce w ogóle, lub dotyczą nawet Niemców jako narodu.

W wypowiedziach typu: „...bardzo cenię Niemców za: praworządność i uczciwość...” [ankieta 45/60/45] nie ma żadnych wskazówek na odniesienie tego sądu, w sposób szczególny, do Niemców w Łodzi.

Podobnie rzecz ma się z trudnymi kwestiami dotyczącymi tego, jak II wojna światowa zaciążyła na łódzkich stosunkach Polaków z mniejszością niemiecką. Tu również padają bardzo ogólnikowe i nie odnoszące się bezpośrednio do

Łodzi stwierdzenia typu: „dużo ludzi starszych, pamiętających II wojnę światową oraz trudności powojenne miało o Niemcach negatywny osąd” [ankieta 45/60/46].

Jako wniosek końcowy nasuwa się twierdzenie, iż wiedza ankietowanych o powojennym życiu Niemców w Łodzi jest właściwie żadna. W ankietach bardzo niewiele można znaleźć wypowiedzi odnoszących się bezpośrednio do tego tematu a wiele pytań o sytuację tej mniejszości w powojennej historii miasta pozostało w ogóle bez odpowiedzi.

MATERIAŁY TERENOWE:

Wzór ankiety, na podstawie której opracowano powyższą część artykułu.

ANKIETA

Ankieta ta została opracowana w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego w ramach badań prowadzonych nad tematem:

„Mniejszość żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku w świadomości mieszkańców miasta”. Celem jej jest uzyskanie informacji o stanie wiedzy mieszkańców miasta na powyższy temat. Pytania skierowane są do osób urodzonych w Łodzi między 1945 a 1960 rokiem i tu mieszkających. Wszelkie wiadomości zebrane na podstawie tej ankiety zostaną wykorzystane jedynie do pracy naukowej. Ankieta jest anonimowa!

Z góry dziękujemy za udzielone informacje.

WIADOMOŚCI O WYPEŁNIAJĄCYM ANKIETĘ

PLEĆ I ROK URODZENIA:.....

WYKSZTAŁCENIE:.....

DZIELNICA MIASTA, W KTÓREJ PANI/PAN MIESZKA (MIESZKAŁA)

- W DZIECIŃSTWIE.....

- OBECNIE.....

CZĘŚĆ II NIEMCY

1. ILU NIEMCÓW, WEDŁUG PANI/PANA, MIESZKA OBECNIE W ŁODZI?
(PROSZĘ O PODANIE ORIENTACYJNEJ, PRZYBLIŻONEJ LICZBY)
2. CZY WYRÓZNIAJĄ SIĘ NA TLE INNYCH ŁODZIAN?
- JEŚLI TAK TO CZYM?
3. CZY ŁODZIANIE, WEDŁUG PANI/PANA, MAJĄ ANTYNAMIEMIECKIE
UPRZEDZENIA?
A. JEŚLI TAK TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)
B. JEŚLI NIE TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)
4. JAKI JEST STOSUNEK PANI/PANA DO TEJ MNIEJSZOŚCI I DLACZEGO
WŁAŚNIE TAKI?
- CZY OKRES PRZEMIAN PO 1989 ROKU WPŁYNAŁ NA ZMIANĘ TEGO
STANOWISKA?
5. CZY MIAŁA PANI/PAN OSOBISTY KONTAKT Z PRZEDSTAWICIELAMI TEJ
MNIEJSZOSCI?
- JEŚLI TAK TO NA CZYM ON POLEGAŁ?
6. CZY, WEDŁUG PANI/PANA, ZMIENIŁA SIĘ SYTUACJA TEJ GRUPY PO
PRZEMIANACH 1989 ROKU ?
- JAK WYGLĄDAŁA W PRL?
- JAK WSPÓLCZEŚNIE?
7. CZY WEDŁUG PANI/PANA ZMIENIŁ SIĘ STOSUNEK ŁODZIAN DO TEJ GRUPY

PO PRZEMIANACH 1989 ROKU?

8. CZY POTRAFI PANI/PAN WYMIENIĆ JAKIEŚ OSOBY, OBIEKTY LUB INSTYTUCJE ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ TEJ MNIEJSZOŚCI NA TERENIE ŁODZI?
9. CZY NIEMCY UCZESTNICZĄ W WAŻNYCH DLA MIASTA WYDARZENIACH?
- JEŚLI TAK TO W JAKICH? (WYMIEN PRZYKŁADOWE)
10. CZY ZNA PANI/PAN JAKIEŚ SZCZEGÓŁY DOTYCZĄCE ZWYCZAJÓW OMAWIENEJ MNIEJSZOŚCI? (NP. ŚWIĄT KALENDARZOWYCH, OBRZĘDOWOŚCI RODZINNEJ LUB INNYCH)?
11. CZY CZŁONKOWIE OMAWIANEJ GRUPY KOJARZĄ SIĘ, WEDŁUG PANI/PANA, Z WYKONYWANIEM KONKRETNÝCH ZAWODÓW?
- JEŚLI TAK TO JAKICH? (WYMIEN PRZYKŁADOWE)
12. JAKIE SĄ GŁÓWNE ŹRÓDŁA PANI/PANA WIEDZY NA TEMAT TEJ MNIEJSZOŚCI?

Ankiety cytowane w pracy znajdują się w archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ.